

CZU: 811.135.1

ORCID: 0000-0002-0725-4893

Galaction VEREBCEANU
Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
(Chișinău)

STUDIU LINGVISTIC ASUPRA
MANUSCRISULUI *SANDIPA*.
GRAFIA (1)

Linguistic research on the *Sandipa* handwritten. Writing 1

Abstract: There is examined inventory of letters used at the imitating, by the scribe Ioan Crăciun from Ștefănești Dorohoi, the folkloric novel text *Sandipa*, contain between the files 1 and 101 of the Romanian research from 1798 and preserved into the State Library of Russia (Moscow). It is important to establish the values of the Cyrilic polyphon letters or the letters that have phonetic correspondences harder to specify.

Keywords: copy, grapheme, research, letter, suprawording, sound-type, text, phonetic value.

Rezumat: Este examinat inventarul slovelor folosite la copierea, de către scribul Ioan Crăciun din Ștefănești, Dorohoi, a textului romanului popular *Sandipa*, cuprins între filele 1^r și 101^r ale unui manuscris românesc de la 1798 și păstrat la Biblioteca de Stat a Rusiei (Moscova). Accentul principal se pune pe stabilirea valorii literelor chirilice polifone sau care au corespondențe fonetice mai greu de precizat.

Cuvinte-cheie: copie, grafem, manuscris, slovă, suprascriere, sunet-tip, text, valoare fonetică.

Recent, a fost pus în circulație științifică, prin metoda transcrierii interpretative, textul integral al manuscrisului intitulat *Sandipa, adică poveste lui Chir-Împărat* (vezi Verebceanu 2017: 35–55; 67–89; 113–130), una din numeroasele variante românești ale romanului popular de origine indiană *Sindipa*, pătruns în literatura noastră la începutul secolului al XVIII-lea. În partea introductivă a ediției, se precizează, bunăoară, că versiunea moldovenească, puțin cunoscută în literatura de specialitate, datează din 1798, a fost copiată de Ioan Crăciun din Ștefănești, Dorohoi, se conține într-un manuscris românesc, cota 824, fondul *Grigorovici*, păstrat la Biblioteca de Stat a Rusiei (Moscova) și are 101 file.

Într-un alt studiu apărut de curând (vezi Verebceanu 2019: 49-63), au fost prezentate unele aspecte de ordin filologic referitoare la descrierea manuscrisului, datarea, localizarea și filiația textelor. Colaționarea manuscrisului moscovit, de exemplu, cu alte 9 copii bucureștene ale romanului, anterioare sau posterioare manuscrisului analizat, a evidențiat faptul că versiunile românești cercetate – toate provenite dintr-un singur

prototip – înregistrează evidente similitudini, iar deosebirile ne semnificative dintre texte se datorează copiștilor care au intervenit, pe alocuri, cu diverse soluții de traducere și adaptări particulare.

Prin cercetarea pe care o inițiem acum ne propunem să continuăm investigația asupra manuscrisului *Sandipa*, analizând trăsăturile lingvistice (grafice, fonetice, morfologice, sintactice și lexicale) proprii textului de la 1798.

Așadar, un prim aspect al cercetării de față este examinarea semnelor grafice folosite, de scrib, la transcriere. Vor fi analizate, în primul rând, acele litere chirilice care înregistrează mai multe valori fonetice sau au corespondențe fonetice mai greu de precizat, precum și alte aspecte ce țin de particularitățile scrierii cu litere chirilice.

Inventarul literelor chirilice. Textul manuscrisului *Sandipa* folosește următoarele semne grafice: **а** (cu variantă majusculă **А**), **б, в, г, д** (cu variantă suprascrisă), **е, ж, з, и, ї, ѣ, к, л, м, н, о, п, р** (cu variantă suprascrisă), **с** (cu variantă suprascrisă), **п** (cu variantă suprascrisă), **ѣ, ф** (cu variantă suprascrisă), **х, ц, ч, ш, щ (= џ), ъ, ѣ, ю, ѡ, ѧ, Ѩ, ѩ, Ѫ, ѫ, Ѭ, ѭ, Ѯ**, precum și ligatura **ѣа**. Cu valoare numerică, după modelul alfabetului grecesc, se întrebuițează slovele: **в** (= 2), **г** (= 3), **д** (= 4), **е** (= 5), **ѕ** (= 6), **з** (= 7), **и** (= 8), **гї** (= 13), **ѣї** (= 15), **н** (= 50), **р** (= 100).

Valoarea slovelor. În interpretarea grafiei manuscrisului *Sandipa* s-a ținut seama de principiile general acceptate în literatura de specialitate ale scrierii slavone românești și de valoarea semnelor grafice în textele slave. Ca punct de referință, s-a luat fonetica limbii române din secolul al XVIII-lea și, totodată, stadiul atins de graiurile dacoromâne din perioada respectivă. În cazul în care stabilirea corespondențelor dintre litera chirilică și sunetul-tip nu s-a putut face sau a fost îndoielnică, s-a făcut referință la starea limbii române literare actuale. În situația de la urmă, s-a avut în vedere, de exemplu, deosebirea dintre *ă* și *î*, greu de făcut în scrisul chirilic din perioada de referință din cauza că una și aceeași slovă, **ъ**, era folosită pentru redarea celor două sunete.

Examineate sub raportul valorii fonetice, slovele folosite în manuscrisul *Sandipa* pot fi repartizate în trei grupe caracteristice: 1) o slovă corespunde unui sunet-tip; 2) mai multe slove corespund unui sunet-tip și 3) o slovă corespunde mai multor sunete-tip.

Dintre acestea, cele mai numeroase sunt slovele din prima grupă, care au, în toate pozițiile posibile, o singură valoare fonetică, ușor de stabilit: **а** = *a*, **б** = *b*, **в** = *v*, **д** = *d*, **ж** = *j*, **з** = *z*, **л** = *l*, **м** = *m*, **н** = *n*, **п** = *p*, **р** = *r*, **с** = *s*, **п** = *t*, **ф** = *f*, **х** = *h*, **ц** = *t*, **ч** = *č*, **ш** = *ș*, **щ** = *șt*, **ѣ** = *ps*, **ѣ** = *t*, **ѭ** = *g*, **ю** = *iu*. Iată câteva exemple: **авѣндѣ**¹ = *având* (1^v), **вѣбѣ** = *babă* (39^r), **дѣбѣндѣ** = *dobândă* (87^v), **жѣрѣмѣнѣпѣдѣ** = *jurământul* (33^r), **мѣщѣшѣщѣнѣлѣ** = *meșteșugurile* (1^r), **пѣдѣѣѣѣ** = *pedeapsa* (94^v), **пѣщѣнѣлѣ** = *pungile* (80^r), **пофѣѣѣ** = *pofta* (67^v), **пѣрѣзѣѣ** = *târziu* (14^v), **воинѣнѣлѣ** = *voinicel* (98^v). Valoarea celorlalte litere chirilice, deosebite de cele menționate mai sus prin faptul că sunt polifone sau au corespondențe fonetice mai greu de precizat, va fi stabilită în continuare.

¹ Pentru a păstra caracteristicile grafice ale textului, am reținut, din toate semnele diacritice folosite, doar slovele suprascrise, marcându-le prin subliniere. Totodată, cuvintele au fost transpuse întocmai în română.

Г și К

Ambele slove, *glagol* și *kaku*, notează, în funcție de poziție, două variante ale unui sunet. Aflate înaintea unei consoane sau unei vocale nepalatale, г, к corespund velarelor g și, respectiv, k: **глас** = *glas* (17^r), **гравъ** = *grabă* (30^v), **вграда** = *ograda* (39^r), **внклешъг** = *viclesug* (56^v), **негъстпорѣ** = *negustorie* (78^v), **кръци** = *crunt* (44^r), **неклътими** = *neclătit* (83^r), **къкон** = *cucon* (1^v), **фок** = *foc* (48^r). Urmate de *e* sau *i* ori de un diftong care începe cu o vocală prepalatală, slovele în discuție notează oclusivele palatale, redată în română prin *gh, ch*: **ѡггю** = *unghiu* (18^v), **дѡгѣнъ** = *dugheană* (29^v), **кемъ** = *chemă* (36^v), **кпѡд** = *chpul* (5^r).

Є

Litera chirilică, numită *est*, apare notată în toate cele trei poziții, la început, la mijloc și la sfârșit de cuvânt. În poziție inițială (doar în unele cuvinte) și când este precedată de consoană sau de vocală, є corespunde sunetului *e*: **елинѣскъ** = *elinească* (1^r), **ѡчепе** = *incepe* (4^r), **ѡпърѣѣ** = *împărăție* (10^r). La inițială de cuvânt și de silabă, urmând o regulă veche a ortografiei slavone (vezi Bărbulescu 1904: 72, 80–81, 101–109; Densusianu II 1961: 35), păstrată și în româna literară actuală, є marchează diftongul *ie*: **ѡши** = *ieși* (35^r), **бирѣскъ** = *biruiescu* (51^r), **плоде** = *ploaie* (55^r). Є notează valoarea *e* deschis în formele verbale de imperfect, persoana a 3-a singular și plural: **аве** = *ave* (4^r), **къде** = *căde* (41^v), **фъче** = *făce* (1^v), **нѡ ва пѡте** = *nu va pute* (34^v), **вре** = *vre* (3^v) și în forma pronumelui și adjectivului posesiv **ме** = *me* (6^v), precum și, uneori, în finala unor substantive feminine articulate: **чинсте па** = *cinste ta* (41^r), **ѡн лѡме ачаста** = *în lume aceasta* (50^r), **лѡмънаре еи** = *lumânare ei* (50^r), **мѡере па** = *muiere ta* (11^v), **рѡпеѡне апѡи** = *răpegiune apii* (20^v), **цинпѡре ѡпърѡпѡлѡи** = *fiitoare împăratului* (1^r), **съ ѡмплѡ време** = *să umplu vreme* (4^v) etc.

Comentarii aparte necesită câteva cazuri particulare înregistrate în textul cercetat: apariția neașteptată a slovei є în anumite contexte. În primul caz, semnul grafic ѣ, care, în mod normal, marchează segmentul grafic *ea*, este înlocuit de slova є: **съ нѡ амѡѣскъ** = *să nu amăgescă* (86^r), **мѡ аѡеппѡ** = *mă așteptă* (31^v, 65^v, 79^r, 79^v, 81^r), **ѡдрѡзнелъ** = *îndrăznelă* (53^r), **съ опрескъ** = *să oprescă* (89^v), **съ звѡрескъ** = *să zvorescă* (53^v). Valoarea *ea* a slovei este confirmată de prezența alternanței є ~ ѣ în aceleași cuvinte de pe file diferite sau chiar pe aceeași filă: **съ се фѡрескъ** = *să se ferescă* (35^v) ~ **съ се фѡрѣскъ** = *să se ferească* (37^r), **лем скрис** = *le-m scris* (62^r) ~ **нѡ лѡм цинѡт** = *nu le-am știut* (68^r), **съ мергъ** = *să mergă* (12^v, 24^r, 27^r) ~ **съ мѡргъ** = *să meargă* (5^r, 7^v), **мѡерескъ** = *muierească* (74^r) ~ **мѡерѣскъ** = *muierească* (54^r), **виклен** = *viclen* (39^r, 101^r) ~ **внклѣн** = *viclean* (44^v), **викленъ** = *viclenă* (19^r, 26^v, 94^v) ~ **внклѣна** = *vicleana* (18^r, 19^v, 20^r, 21^v, 27^v, 31^r, 45^v, 51^v, 58^v, 93^r), **съ те избѡвѣскъ** = *să te izbăvescă* (28^v) ~ **избѡвѣскъте** = *izbăvească-te* (28^v), **съ мѡ избѡвѣскъ** = *să mă izbăvească* (28^v). Fenomenul, atestat în cele mai vechi texte românești (vezi Densusianu II 1961: 35; Teodorescu, Gheție 1977: 61; Chivu 1993: 145), a fost explicat ca o deprindere grafică de influență slavă (vezi Densusianu II 1961: 35).

Bărbulescu 1904: 395-396; Jaghić 1968: 122-123): slova **o** este notată, mai ales, în poziție mediană, după consoană: **аколо** = *acolo* (16^r), **философѡ** = *filosoful* (1^r), **порончѣск** = *poroncesc* (81^r), iar slova **w** este preferată la început de cuvânt: **wбраз** = *obraz* (64^v), **wглинѡдѣ** = *o oglindă* (18^r), **wраш** = *oraș* (38^v), în mijloc: **гwалѣ** = *goală* (25^v), **сwкwпѣ** = *socotie* (74^r), **Ѡ** | **а** = *zioa* (57^v) sau la sfârșit de cuvânt, după slova-vocală: **вѣw** = *vreo* (7^v): cf. dar și **аkоло** = *acolo* (49^v), **аkолw** = *acolo* (62^r, 73^r).

În câteva exemple, **o** pare să marcheze diftongul *oa* (*ua*)⁴ din limba română actuală: **кoпнѣ** = *cotile* (50^r), **гpознѣчѣ** = *groznice* (51^r).

În poziție mediană, la început de silabă, slova **w** din exemple ca **амѣнѡдоѡ** = *amândoao* (67^v), **ѡ** | **а** | = *doao* (97^r), **ноѡw** = *noao* (100^r) notează, conform unor cercetări, un segment fonetic care în româna actuală este redat prin diftongul *oa* (*ua*) (vezi Avram 1964: 85-86; Pătruț 1958: 661-665).

ѡ

Slova *uc* notează două valori: *u* plenison: **бѣкѡрѣ** = *bucurie* (69^v), **кѡконѡ** = *cunoul* (1^v) și *u* semivocală din componența diftongilor: **сѣ фѣѡ** = *să fiu* (2^v), **рѣѡ** = *rău* (9^r), **стаѡ** = *stau* (79^r).

O distribuție diferită are **ѡ** în poziție finală, fiind notat sau nu în componența unui grup consonantic: **кѡносѡ** = *cunoscu* (9^r), **лѣмнѡ** = *lemnu* (85^r), **мергѡндѡ** = *mergându* (13^r), dar și **кѡвѡнп** = *cuvânt* (60^v), **аѡ фoсп** = *au fost* (70^v), **ѡѡрѡмѡнп** = *giurământ* (61^r), **мѡлѡцѣмѣск** = *mulțemesc* (47^v), **сѡпп** = *supt* (69^v), **пѣкѡндѡ** = *tăcând* (47^v), **гѡндѡ** = *gând* (2^v). Exemple alternante se constată chiar în cadrul aceluiași cuvânt: **аскѡнсѡ** = *am ascunsu* (25^v) ~ **аскѡнс** = *ascuns* (13^r), **аѡзинѡдѡ** = *auzindu* (19^v) ~ **аѡзинѡ** = *auzind* (10^v), **кѡндѡ** = *cându* (33^r) ~ **кѡндѡ** = *când* (1^v), **фѣгѡдѡѣскѡ** = *făgăduiescu* (2^v) ~ **фѣгѡдѡѣск** = *făgăduiesc* (2^v), **философѣскѡ** = *filosofescu* (13^r) ~ **философѣск** = *filosofesc* (6^v). Mai rare sunt cuvintele în care **ѡ** apare după consoană simplă: **ѡн бѣѡшѡ** = *un băieșu* (34^r), **лѣкѡ** = *leacu* (95^v), **преѡ** = *prețu* (83^v).

Este greu să presupunem că în exemplele de mai sus **ѡ** ar putea avea caracter silabic. Înclinăm să credem că în contexte de felul acesta apariția slovei **ѡ** s-ar putea datora unei obișnuințe grafice, păstrate de tradiția scrierii slavone, sau unui arhaism fonetic⁵.

ѣ și ѡ

Dintre cele două *ieruri* ale scrierii românești cu alfabet chirilic, **ѣ** și **ѡ**, în textul manuscrisului *Sandipa* se întrebuițează doar primul, *ierul mare*. Pozițiile obișnuite ale slovei sunt mijlocul și sfârșitul cuvântului, după o slolvă-consoană, marcând valorile *ă* și *î*: **бѣтрѣнѣ** = *bătrân* (9^v), **сѣ кѣрпѣскѣ** = *să cârpească* (48^r). Cu valoarea zero, **ѣ** apare rar: **мѣлпѣ пѣлѣнѣ** = *mult plânge* (44^r).

⁴ După unii autori, în exemple de felul acesta s-ar putea vorbi de conservarea lui *o* (vezi Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 138).

⁵ Valoarea lui *u* în poziție finală este obiectul unor discuții controversate (vezi Iordan 1959: CXXIII–CXXIV; Rosetti 1986: 645–647; Gheție 1971: 493–496; Rosetti 1972: 167–169; Gheție 1972: 309–311).

Grupuri de slove

Singurul grup de slove întrebuițat în text este cel de origine slavă **ѡр** = *îr*⁸, care înregistrează două ocurențe: **връста** = *vrâsta* (83^r), **връстаѡ** = *vrâstă* (92^r); cf. însă **върста** = *vârsta* (100^r).

Suprascriere

La fel ca în toate textele vechi românești redactate cu alfabet chirilic și în manuscrisul *Sandipa* slovele sunt scrise deasupra rândului. Această modalitate de scriere se realizează conform indicațiilor stabilite de ortografia chirilică (vezi Strungaru 1961: 474–487; Vîrtosu 1964: 120–148).

De cele mai multe ori, sunt suprascrise consoanele din mijlocul și sfârșitul cuvântului, folosindu-se mai multe procedee de suprascriere.

Suprascrierea prin natură – scrierea deasupra rândului a primei slove dintr-un grup consonantic – este consemnată în mai multe exemple, în această poziție întâlnindu-se de fapt majoritatea literelor chirilice: **ръбда** = *răbda* (95^v), **ивовникъ** = *ibovnică* (24^r), **нѡдѡждѡеск** = *nădăjduiesc* (33^r), **избѡвѡескъ** = *izbăvească* (29^r), **мѡлпе** = *multe* (32^r), **ѡмплѡндѡсѡ** = *umplându-să* (20^v), **ѡцелѡптѡ** = *înțeleaptă* (45^r), **пѡрчасѡ** = *purceasă* (56^r), **сиринѡескъ** = *sirinească* (1^r), **плѡтникъ** = *platnică* (82^r), **ѡфлѡ** = *află* (38^r), **похѡа** = *pohta* (16^v), **ръшницѡ** = *rășniță* (18^r).

Suprascrierea prin poziție – scrierea deasupra rândului a slovei care încheie silaba sau cuvântul – este la fel de frecventă: **слаб** = *slab* (71^r), **нѡрав** = *nărav* (101^r), **драг** = *drag* (26^v), **кред** = *cred* (64^r), **къмпѡнѡ** = *cumpănă* (68^r), **ѡцелѡпчиѡне** = *înțelepciune* (75^r), **ѡпторкъндѡсѡ** = *întorcându-să* (26^r), **философ** = *filosof* (34^r).

Suprascrierea prin contracție – scrierea deasupra rândului a slovei din finală de cuvânt după care se omite o vocală – se întâlnește mai rar, consoana suprascrisă fiind, de regulă, **ѡ**, iar vocala contrasă este **ѡ**: **ѡдѡсѡ** = *adusă* (40^r), **касѡ** = *ca să* (35^v), **ѡдатѡ** = *îndată* (24^v), **сѡсѡ** = *să să* (35^r), **пасѡ** = *pasă* (89^r), **рѡмасѡ** = *rămasă* (24^v).

Se atestă destul de frecvent și suprascrierea unui grup de slove: **ѡдекѡ** = *adecă* (18^r), **галбини** = *galbini* (34^r), **ѡмпѡратѡ** = *împărat* (13^v), **сѡ ѡвѡрѡптѡескѡ** = *să învârtească* (18^r), **пѡреѡѡи** = *păreții* (3^v), **поѡптѡ** = *toată* (14^r), precum și suprascrierea etajată, în această poziție întâlnindu-se mai des grupul **нд**: **ѡѡзинѡдѡ** = *auzind* (71^v), **неѡциѡнѡдѡ** = *neștiind* (38^v), **ѡмбѡлѡндѡ** = *umbând* (52^r), **врѡндѡ** = *vrând* (13^v).

Sunt scrise deasupra rândului și vocalele, în mod special **и** și **ѡ**, ca elemente componente ale diftongilor descendenți: **ѡѡ** = *au* (55^v), **ѡѡ** = *eu* (23^v), **фимѡени** = *fimeii* (49^r), **нѡманѡ** = *numai* (74^r), precum și **и** și **ѡ** în hiat: **ѡнѡче** = *aice* (57^r), **ѡѡзи** = *auzi* (5^r), **рѡѡптѡѡѡ** = *răuităț* (87^v).

O ultimă precizare vizând suprascrierea se referă la faptul că pentru unele variante ale slovelor se atestă o întrebuițare particulară. Se are în vedere varianta **ѡ** a semnelui grafic **ѡ**, preluat de alfabetul chirilic din scrierea cursivă greacă: **ѡвѡцѡѡѡѡри** = *învățători*

⁸ Transcris în ediție: *îr*, conform indicațiilor ortografice ale românei literare.

Influențată de scrierea cursivă greacă și de cea slavonă, grafia manuscrisului se caracterizează prin folosirea mai multor procedee de suprascriere a slovelor și, parțial, a unor semne diacritice, fără ca acestea să aibă vreo valoare strict fonetică.

Erorile de scriere, firești în procesul elaborării manuscrisului, nu se răsfrâng în mod direct asupra conținutului, în persoana lui Ioan Crăciun având un reproducător de copii cu o practică însemnată în folosirea alfabetului chirilic, cu o stăpânire bună a caligrafiei.

Referințe bibliografice

1. AVRAM, Andrei, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, București, 1964.
2. BĂRBULESCU, Ilie, *Fonetica alfabetului chirilic în textele române din veacul XVI și XVII în legătură cu monumentele paleo-, sârbo-, ruso- și româno-slave*, București, 1904.
3. CHIVU, Gheorghe, *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de ~, București, 1993.
4. DENSUSIANU, Ovidiu, *Istoria limbii române. Vol. II. Secolul al XVI-lea*. Ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck, București, 1961.
5. GHEȚIE, Ion, *u final la Neculce*. În: „Limba română”, XX, 1971, nr. 5, p. 493–496.
6. GHEȚIE, Ion, *Contribuții la istoria trecerii lui ea la e (leage > lege)*. În: „Limba română”, XVII, 1968, nr. 6, p. 501–508.
7. GHEȚIE, Ion, *Noi contribuții la problema trecerii lui ea la e: leage > lege*. În: „Studii și cercetări lingvistice”, XXVII, 1977, nr. 1, p. 79–86.
8. GHEȚIE, Ion, *Din nou despre u final la Neculce*. În: „Studii și cercetări lingvistice”, XXIII, 1972, nr. 3, p. 309–311.
9. IONAȘCU, Al., *Cu privire la problema „diftongării” lui e și o accentuați în poziția ă, e*. În: *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1958, p. 425–432.
10. IORDAN, Iorgu, *Introducere la Ion Neculce, Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. a II-a, București, 1959.
11. IVANESCU, Gheorghe, *Problemele capitale ale vechii române literare*. În: „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, vol. XI–XII (1944–1945), p. 422–424.
12. JAGHIĆ, I. V., *Rassujdenija iujnoi slaveanskoj i russkoj stariny o tserkovno-slaveanskom jazyke*. Sobral i obiasnil I. V. Jaghić, München, 1968.
13. *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)* de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu. Coordonator: Ion Gheție, București, 1997.
14. PĂTRUȚ, Ion, *Rostirea nouă, două etc.* În: *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1958, p. 661–665.
15. ROSETTI, Al., *Despre u final la I. Neculce*. În: „Studii și cercetări lingvistice”, XXIII, 1972, nr. 2, p. 167–169.
16. ROSETTI, Al., *Istoria limbii române. 1. De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*. Ediție definitivă, București, 1986.

17. ROSETTI, AL., CAZACU, B., ONU L., *Istoria limbii române literare, vol I, De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București, 1971.
18. STRUNGARU, Diomid, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice. I. Criteriile suprascrierii literelor*. În: „Limba română”, XI, 1961, nr. 5, p. 474–487.
19. TEODORESCU, Mirela, *Probleme de interpretare a grafiei textelor moldovenești (secolul al XVII-lea)*. În: „Studii și cercetări lingvistice”, XXI, 1970, nr. 2, p. 157–170.
20. TEODORESCU, Mirela, GHEȚIE, Ion, *Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de ~, București, 1977.
21. URSU, N. A., *Problema interpretării grafiei chirilice românești din jurul anului 1800*. În: „Limba română”, IX, 1960, nr. 3, p. 33–46.
22. VEREBCEANU, Galaction, *Un manuscris al Sindipei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Text*. În: „Philologia”, 2017, nr. 1–2, p. 35–55, nr. 3–4, p. 67–89, nr. 5–6, p. 113–130.
23. VEREBCEANU, Galaction, *Considerații filologice asupra manuscrisului Sandipa*. În: „Philologia”, 2019, nr. 3–4, p. 49–63.
24. VÎRTOSU, Emil, *Suprascrierea slovelor chirilice*. În: „Limba română”, VIII, 1964, nr. 2, p. 120–148.